

Üsküp Mustafa Paşa Camii Haziresi'ndeki Mezartaşları

Gül TUNÇEL*

ABSTRACT

In Skopje Mustafa Paşa Mosque Graveyard the material, design and decoration of four gravestones and two graves in the shape of sarcophagus have been clarified and it was tried to identify their artistic characteristics and their place in Turkish art by comparing them with other Ottoman gravestones.

KEYWORDS: *Skopje, Mustafa Paşa Mosque, Decoration, Art, Grave in the Shape of Sarcophagus.*

Türk tarihinin başlangıcından beri mezar ve mezartaşı geleneğinin¹ varlığı bilinmektedir. Günümüze kadar devam eden bu gelenekte önemli bir yere sahip bulunan mezartaşları², kitabe metni³, tarih ve sanat tarihi bakımından değerli malzeme sunan zengin kültür varlıklarıdır. Şehirlerdeki yeni imar faaliyetleri, savaşlar, cehalet, geçmişe saygısızlık ve bilinçsizlik sonucu gün geçtikçe daha fazla yok edilen hazire ve mezartaşlarına yönelik çalışma-

* **Yrd. Doç. Dr.**, Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

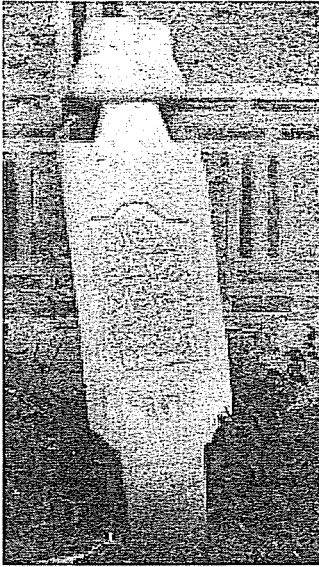
- 1 Türklerde Mezar Geleneği ile ilgili bilgi için bkz., M. Haseki, *Plastik Açından Türk Mezar Taşları*, İstanbul 1976, s.5-11; G. Tunçel, *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları*, Ankara 1989, s.5 vd; D. Karaçağ, *Bursa'daki 14-15. Yüzyıl Mezartaşları*, Ankara 1994, s.2-12; G. Tunçel, "Türklerde Mezar Geleneğine Kısa Bir Bakış", *Bilge* (1996/8, Nevruz/Bahar), Ankara 1996, s.16-18; S. Başkan, *Karamanoğulları Dönemi Konya Mezartaşları*, Ankara 1996, s.9-14.
- 2 Mezartaşları ile ilgili genel bibliyografya için bkz., B. Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara 1972, s.269-275; A. Ödekan, *Türkiye'de 50 Yılda Yayınlanmış Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi ile İlgili Yayınlar Bibliyografyası (1923/73)*, İstanbul 1974, s.414-423; G. Tunçel, a.g.e, s.253; H. Türkmenoğlu, *Mezar-Mezarlık ve Mezartaşları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*, Ankara 1989; D. Karaçağ, a.g.e., s.181-184; S. Başkan, a.g.e., s.84-85; Anonim, "Elements Pour Une Bibliographie Internationale Sur Les Cimetières Et Les Traditions Funéraires Dans Le Monde Turc Et Islamique, Türk ve İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Geleneği Hakkında Uluslararası Bir Kaynakça Denemesi", *Cimetières Et Traditions Funéraires Dans Le Monde Islamique, İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Geleneği II*, Ankara 1996, s.211-255.
- 3 Şahide kitabelerindeki yazı hk. bkz., U. Derman, "Mezar Kitabelerinde Yazı Sanatımız", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S. 49/329, İstanbul 1975, s.36-47; M. Haseki, a.g.e., s.35-36; Ş. Boyraz, *Türkiye'de Mezar Taşı Sözleri*, Ankara 2003.

larımızın bir bölümünü, burada sunduğumuz Üsküp Mustafa Paşa Camii⁴ Haziresi'ndeki mezar şahideleri⁵ oluşturmaktadır.

Üsküp Mustafa Paşa Camii Haziresi'nde, halen dört adet şahideli⁶ ve iki tane lahit şeklinde mezar⁷ bulunduğunu tespit edilmiştir. Form bakımından çeşitlilik gösteren mezartaşları, işleniş niteliği tasvir ve yazı özellikleri bakımından ayrıntılarıyla incelenmiş, her biri fotoğrafları çekilerek ve ölçüleri alınarak belgelenmiştir. Farklı yerleşim merkezlerindeki Osmanlı mezartaşları ile karşılaştırma ve değerlendirmeleri yapılarak sanat değerleri gün ışığına çıkarılmaya ve incelediğimiz dönem içindeki yerleri belirlenmeye çalışılmıştır.

A) Şahideli Mezarlar

Ş.1- Başucu şahidesi⁸, hafifçe genişleyerek yükselir; boyun kısmıyla bağlantılı geniş ve yassı bir kavuk biçimindeki tepelikle taçlanmıştır (Resim 1, 2).

Resim 1: Şahide 1

Resim 2: Şahide 1

- 4 Üsküp Mustafa Paşa Camii'nin mimarisi hk. bkz. A. Nikolovski-D. Cornakov-K. Balabanov, *The Cultural Monuments of The Socialist Republic of Macedonia*, Skopje 1971, s.35, 36; E. H. Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri, Yugoslavya, III. Cild, 3. Kitap*, İstanbul 1981, s.262-264; L. Bogoevic-Kumbaraci, *Osmanliski Spomenici vo Skopje*, Skopje 1998, s.56-63.
- 5 Üsküp Mustafa Paşa Camii haziresi'ndeki şahidelerin kitabe metinlerini okuyup, Latin harflerine aktaran Sayın Tahsin Saatçi'ye yardımları için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.
- 6 Mezar şahidelerini tanıtırken Ş.1, Ş.2 ... kısaltması kullandık. Verdiğimiz mezartaşı ölçülerinden ilki yükseklik, ikincisi endir; yukarıya doğru genişleyen şahide gövdelerinde ise önce alt kısmın, sonra yukarı kısmın eni olmak üzere iki ayrı rakam verilmiş; ardından taş kalınlığı belirtilmiştir.
- 7 Lahit şeklindeki mezarın ölçülerini, en, boy, yükseklik sırasıyla vermekteyiz.
- 8 Şahide ölçüleri: 133x33,5-36,5x3,8 cm.

Kitabe metni, harflerin etrafındaki zeminin kazınması ile meydana getirilen pano halindeki bölüme, paralel satırlar halinde kabartılmış ve üstten silme bordürü ile kuşatılarak, orta kısımda basık kemer formu içine alınmıştır. Tarih veren en son satır, ana panonun altındaki yarım daire biçimindeki niş içindedir. Kitabenin üzerinde yer alan gövde yüzeyine, sınırları bir çift kazıma çizgi ile belirginleştirilmiş iki daire motifi işlenmiştir. Süslemeler aşınma sebebiyle anlaşılammaktadır.

Dekoratif unsurlara yer verilmeyen tepelikte, sarık hatlarını andıran kazıma çizgilerle birbirinden ayrılmış yüzeyler mevcuttur.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüvel hallakuḫ baki

El-merhum el-mağfur

Çıman Ağa İbn

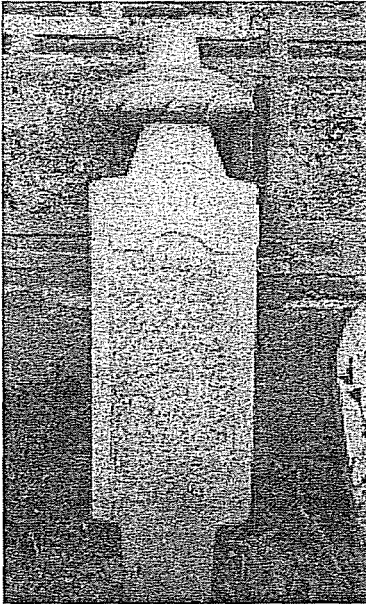
Halil ruhu için

El-fatıha

Sene 1236

Ş.2- Mezartaşında⁹, sivri külahlı, yassı bir kavuk şeklindeki tepelik, boyun kısmından aşağı doğru daralan gövde levhasını taçlandırır (Resim 3, 4).

Gövde cephesinde büyük bir bölümü kaplayan kitabe metni, üst kenar orta kısmı basık kemer formunda bir çerçeve içine alınmış ve harflerin etrafı traşlanarak elde edilen alt alta panolara, birer satır halinde kabartılmıştır.

Resim 3: Şahide 2

Resim 4: Şahide 2

⁹ Şahide ölçüleri: 110x27-30,5x3,8 cm.

Kitabe metninin üzerindeki bölümde, kazıma çizgi ile kuşatılmış yarım daire şeklindeki geniş alana aralıklarla yayılan altı yapraklı stilize bitkisel motif, esas yüzeye göre biraz derin işlenerek tasvir edilmiştir.

Tepelikte yer alan sivri külahlı kavukta, sarık hatları basit kazıma çizgilerle ifade edilmiştir.

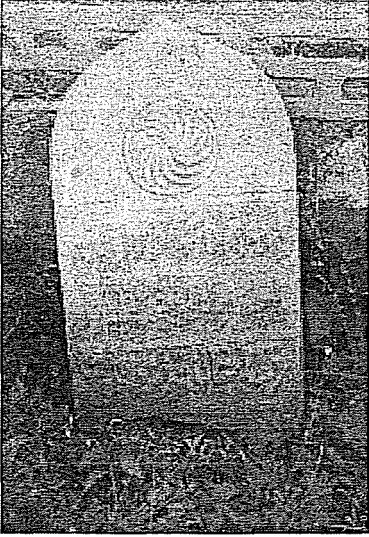
Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

*El-fatiha
Lütuf ve ihsaniyle
Rahat eyle bunları
Gufraniyla dahi ... gibi
... bunları ...*

.....
.....
.....
.....
.....

1220

Ş.3- Başucu şahidesinde¹⁰, paralel kenarlarla yükselen plaka görünüşün-

Resim 5: Şahide 3

deki gövdenin üst kısmı teğetli sivri kemer şeklinde kesilmiştir (Resim 5).

Mevcut kitabe metni, harflerin etrafındaki zemin kazınarak, sathi silmelerle ayrılan pano görünüşlü bölümlerde kabartma birer satır halindedir. Yazının üst tarafında kalan yüzeye, konturları kazıma ile belirginleştirilmiş daire içinde, çark-ı felek motifi kabartılarak işlenmiştir. Şahidenin alt bölümü kırık olduğundan kitabenin tarih satırı noksandır.

Mevcut kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

La ilahe illallah Muhammed resulullah

.....

Murtaza Ağa el-mut evveli ... paşa

Ş.4- Mezar şahidesinde¹¹ hafifçe ge-

nişleyerek yükselen silindirik görünüşlü gövde üstte, basık-sivri kubbe şeklini¹² almıştır (Resim 6).

Dekoratif unsurların yer almadığı gövde yüzeyinde, kitabe metni, harfle-

10 Şahide ölçüleri: 67x37x6,7 cm.

11 Şahide ölçüleri: 97,7x68,5-75 cm.

12 Şahide ve kitabesinin istinsahı için bkz., Bogoevic-Kumbaraci, a.g.e., s.62-63 (Resim 67, 68).

Resim 6: Şahide 4

halde hazırlanmıştır. Paralel kenarlarla uzanan şahide plakası, yıldız şeklinde iri bir rozetle taçlanmıştır. Mezarın cephe taşı, kademeli bir çift profille konturlu kare biçimindeki çerçeve içinde, simetri eksenine yerleştirilen onbeş yapraklı iri bir çiçek, "C-S" kıvrımlı dal ve yapraklar tarafından kuşatılmış bir kompozisyon kullanılarak kabartma bezemeler yapılmıştır.

Gövde üzerindeki kitabe metnini her iki yandan sınırlandıran silmeler, üstte geniş birer kavisle ortaya doğru yükselerek teğetli bir sivri kemer görünüşünde birleştirilmiştir ve dış konturlarına da, yarım daire şeklindeki ufak motiflerin yan yana dizisinden ibaret bir friz bitleştirilmiştir. Kitabelik, cephenin büyük bir bölümünü kaplayacak ölçüdedir ve yazılar soldan sağa meyilli bordürlerle sınırlı panolara sıralanan kabartma birer satır halindedir. En alt satır, yarım daire şeklindeki yüzeysel bir niş içinde yer alır.

Tepelik cephesindeki onyedili kollu yıldıza benzer rozet, kazıma çizgilerle kolları profillenerek, sekiz dilimli ufak bir çiçek motifi göbekte işlenmiştir. Rozetin alt kısmı ile her iki tarafındaki yüzey, uçları yan kenarlara dönük "C" kıvrımlı birer yaprak motifi ile sınırlanmıştır. Kitabenin en alt satırı, yarım daire biçimindeki yüzeysel bir niş içindedir.

*Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:
Kimse baki değildir çünkü dehri bi subut*

rin etrafındaki zemin çukurlaştırılarak, sathi silmelerle ayrılan pano görünüşlü bölümlere paralel satırlar halinde kabartılmış ve üst kitabe satırı, ikizkenar üçgen biçiminde yüzeysel bir niş içine alınmıştır.

Kitabenin alt bölümü kırık olduğu için tam metni belli değildir.

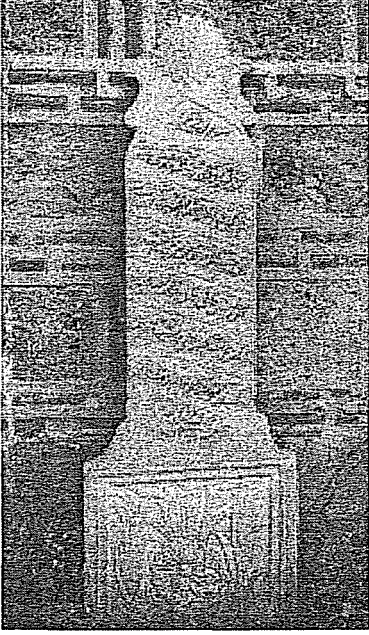
Mevcut kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

*Üsküp Hanedanı
Kadiminden ve gazi
Mustafa Paşa bin hac
Şevki müteveffalarından
İken Erzincan'dan ...
Eden Timabus beg
Bin hacı Mustafa bey
Ruhu için lillahil fatiha*

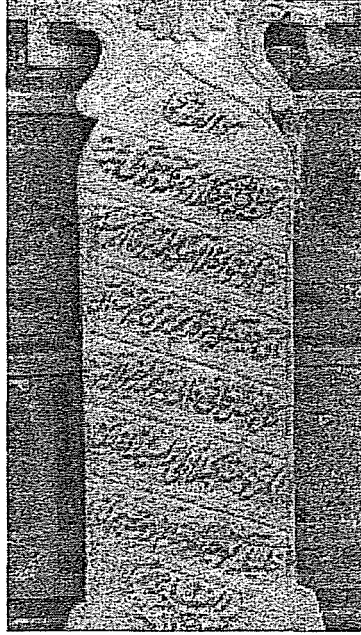
B) Lahit Şeklinde Mezarlar

L.1- Lahit biçimindeki mezarın¹³ başucu şahidesi, cephe taşı ile yekpare

¹³ Mezar cephesi ile birlikte, başucu şahidesi ölçüleri 167x34x9,3 cm.; ayakucu şahidesi ölçüleri: 124x42x5,5 cm.

Resim 7: Lahit şeklinde mezar 1

Resim 8: Lahit şeklinde mezar 1

*Gel oku ihlas eyle bir fatiha etme sükut
Bak hakikatle merkadime hazin ibret al
Küllü nefsun fani fani fellahu hayrul ...
El-merhume geylanlı Raşit Ağanın
Halilesi Tevhide hanım ruhu için
El-fatihâ
Sene 1299*

Ayak Ucu Şahidesi

Mezar kütesinin başucu şahidesi ile aynı forma sahiptir. Şahideye bitişik kare görünüşündeki cephe taşındaki bezeme, başucu tarafındaki ile ufak bazı farklarla benzer özellikler göstermektedir. Başucu şahidesinde kitabe metni ile değerlendirilen cephesine karşılık, ayak ucu şahidesinde dekoratif unsurlar işlenmiş ve ortak bir eksenle üst üste yerleştirilen, diyagonal çizgilerle taranmış yüzeye sahip iki vazodaki kıvrımlı yapraklar, simetrik konumla kâbartılarak tasvir edilmiştir.

Lahit 2

Dikdörtgenler prizması biçimindeki mezar¹⁴, içbükey ve dış bükey profiller ve düz silmeli kademelerle dört yanda dışa taşıntılı yüksekçe bir kaide üzerindedir. Kapak levhasında, başucu ve ayak ucu şahidelerine ait dikdört-

¹⁴ Mezarın ölçüleri: 85x193x125 cm.

Resim 9: Lahit şeklinde mezar 1

Kitabe metninin Latin harfleri ile yazılışı şu şekildedir:

Gövdenin "a" yüzünde:

Ey hoş endam ki sitredir butsan

Bedmendice hoş-i şuda dolan

Gövdenin "b" yüzünde:

Yüktür ey dost ta bu vakfi bahara

Sebze-i tebennidir miydi kelimen

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Şahideli Mezarlar

Mustafa Paşa Camii Haziyesi'ndeki dört adet şahideden ikisi tarihlidir ve bunlardan birinde (Ş.1), H.1236/M.1820, diğesinde (Ş.4) H.1220/M.1805 yılı kayıtlıdır.

Şahidelerin tamamında mermer malzeme kullanılmıştır ve işleniş niteliği hepsinde de alçak kabartmadır.

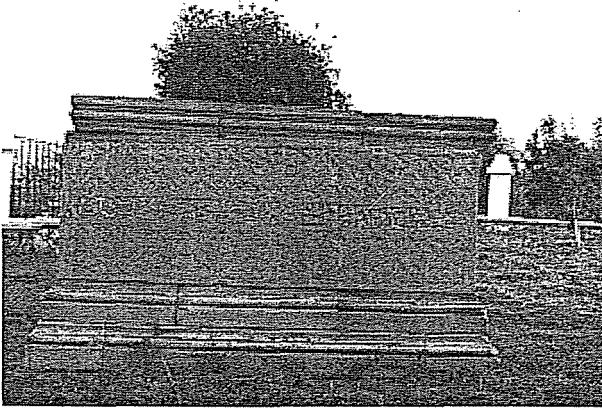
Şahidelerden bir tanesi (Ş.4) silindirik, üç tanesi (Ş.1-Ş.3) plaka biçiminde gövdeye sahiptir. Silindirik görünümlü gövdeye sahip mezar şahidesinin üst bölümü, basık-sivri kubbe şeklindedir ve gövde yüzeyinde kitabe metninden başka süslemeye yer verilmemiştir. Taşın alt kısmının kırılması sebebiyle tarihi bilinmeyen şahidede, birbirine paralel satırlar halinde harflerin etrafı tıraşlanarak kabartma yazılı kitabe hazırlanmıştır.

Plaka biçiminde gövdeye sahip üç şahideden (Ş.1-Ş.3) ikisi paralel, bir tanesi de (Ş.2) yukarıya doğru hafifçe genişleyerek yükselen plaka biçiminde gövdeye sahiptir. Şahidelerden ikisinde (Ş.1-Ş.2) kavuk şeklinde, birinde

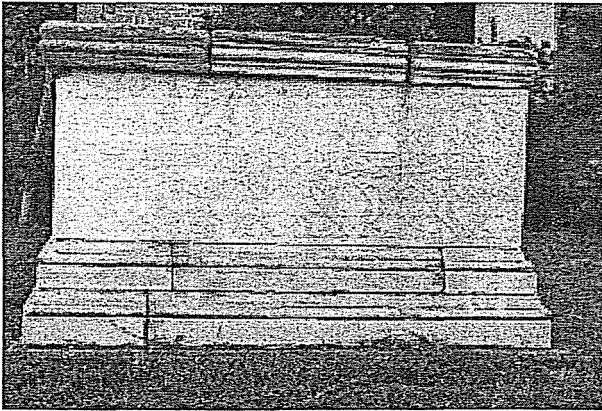
gen biçimindeki birer yuvadan başka, ortasından bir bölüm çiçeklik için muntazam kenarlarla kesilerek açılmıştır.

Mezarın uzun cepheleri birbirinin tekrarı süslemeye sahiptir. Cephelerin yarı seviyesinde baştanbaşa uzanan kitabe metni, etrafı tıraşlanarak kabartılan harflerle, birbirine paralel sathi bir çift silme arasındaki panoya işlenmiştir. Yazı frizinin her iki tarafındaki gövde yüzeyinde birbiriyle simetrik denebilecek süsleme, stilize birer palmet ve yanlarındaki rumi motif kompozisyonu kabartmasıdır.

Lahit şeklindeki mezarın baş ve ayak ucundaki dikdörtgen görünümlü cephelerde palmet ve rumilerle oluşturulmuş bezeme söz konusu ise de kompozisyon aynı değildir.

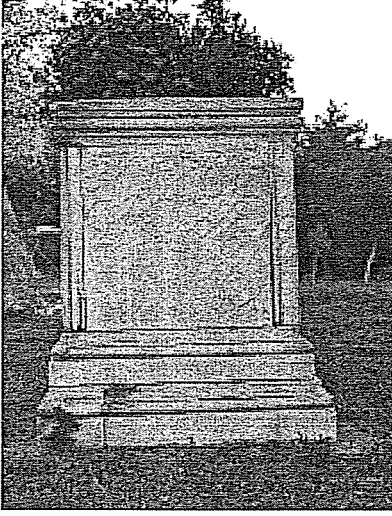
Resim 10: Lahit şeklinde mezar 2, "a" yüzü

Resim 11: Lahit şeklinde mezar 2, "b" yüzü

de (Ş.3) teğetli sivri kemer görünüşünde tepelik söz konusudur. İki şahide (Ş.1, Ş.2) genel şema itibarıyla birbirine çok benzemektedir. Bunlarda plakadan ibaret gövde, boyun formu için daraldıktan sonra kavuk şeklindeki tepelikle taçlanmıştır. Ancak kavuk formları birbirinden farklıdır. Birinde (Ş.1) sarık kısmının üzerinde silindirik, diğerinde (Ş.2) kesik koni görünüşlü birer başlık bölümü daha vardır. Kazıma çizgi hatlarıyla yüzeyi ifade edilmiş sarıklardan biri (Ş.2) daha basık ve yassı görünüşe sahiptir. Süs unsurları taşımayan boyun, iki şahidede yukarıya doğru daralmaktadır. Gövde levhasının cephesi, şahidelerin ikisinde de büyük ölçüdeki kitabeliğe ayrılmıştır. Yazı, yüzeyel ve üst kenarının orta bölümü basık kemer biçiminde kavisli bir çerçeve içine alınmıştır. Harflerin etrafındaki yüzeylerin kazınması ile kabartılan kitabe metni, birbirine paralel satırlar halindedir. Tarih kaydedilen en alt satır, bunlardan birinde yarım daire şeklindeki bir niş içerisine işlenmiştir. Kitabeden yukarıdaki yüzey, her iki şahidede de dekoratif açıdan değerlendirilmiş; birinde (Ş.1), konturları kazıma çizgi çifti ile belirginleştirilmiş, iki uca birer tane yerleştirilen daire motifleri ve diğerinde (Ş.2) kazıma çizgi ile sınırları belirlenen yarım daire biçimindeki geniş alanın yüzeyine göre derinleştirilerek altı yapraklı stilize bitkisel bezeme işlenmiştir.

Hazirede yer alan şahidelerden birinde (Ş.3), paralel kenarlarla uzanan levha biçimindeki gövdenin üst bölümü teğetli sivri kemer görünüşündedir. Üst bölümde eksene, sınırları kazıma çizgi ile konturlanan daire içinde, kolları profillerle belirginleştirilen çarkı felek motifi kabartılmıştır. Gövdenin

Resim 12: Lahit şeklinde mezar 2

Resim 13: Lahit şeklinde mezar 2

tamamını kaplayan kitabe metni, yatay profiller arasında oluşan pano halindeki bölümlere kabartma birer satır yerleştirilerek işlenmiştir.

Üsküp Mustafa Paşa Camii Haziresi'ndeki şahidelere ait kitabelerden ikisi (Ş.2, Ş.3) sülüs, biri (Ş.4) talik, biri de (Ş.1) celi sülüs hatla yazılmıştır. Kitabelerde sanatçı kimliğine ve imzasına yer verilmediği için usta adı hakkında bilgi edinilememektedir.

Lahit Şeklinde Mezarlar

Mustafa Paşa Camii Haziresi'ndeki lahit şeklinde (L.1, L.2) iki mezardan bir tanesinin (L.1) yalnız baş ve ayakucu taşları kalabilmiştir. Mermer malzemeyle yapılan bu taşların işleniş niteliği alçak kabartmadır.

Bu mezarlardan sadece birinde mevcut tarih kaydı, H.1299/M.1881 olarak tespit edilmiştir.

Mezar kütlelerinden biri (L.2) dikdörtgenler prizması görünüşündedir ve kademeli, yüksekçe bir kaide üzerine oturmaktadır. Kenarları iç bükey ve dışbükey profillerden meydana gelen kapak levhasında baş ve ayak ucu şahideleri için bırakılan birer yuva hariç, orta kısımda bir çiçeklik yeri açılmıştır. İki uzun cephesindeki süsleme birbirinin aynıdır ve taşın orta seviyesinde uzanan birer kitabeliğe yer verilmiştir. Yazı frizinin yukarı ve aşağısındaki yüzeylerde, birer stilize palmetin iki tarafına simetrik işlenen rumi bezeme mevcuttur. Mezar kütesinin baş ve ayakucundaki dikdörtgen biçimi cephelerde birbirinin tekrarı olmayan, palmet ve rumilerle simetrik kompozisyonlu bezeme vardır.

Lahit biçimindeki diğer mezarın (L.1) cepheleri ile baş ve ayakucu şahideleri yekpare birer mermerden kesilerek hazırlanmıştır. Kare biçimindeki

mezar cephelerinde süsleme ufak bazı farklılıklarla benzer özellikler göstermektedir. Merkezdeki iri bir çiçeğin iki tarafına simetri teşkil edecek biçimde yerleştirilen kıvrık dal ve yapraklar yüzeyi süslemektedir. Baş ve ayakcu şahidelerinde, paralel kenarlarla uzanan plaka görünüşündeki gövde, uçları dışa dönük "C" biçimi yapraklarla sınırlanan, yıldız biçimi iri bir rozetle taçlanmıştır. Başucu taşındaki, soldan sağa meyilli silmelerle ayrılan pano şeklindeki yüzeylerde kabartma satırlar halinde işlenen kitabenin yerini, ayakucu şahidesi ekseninde üst üste iki vazodan simetrik konumla çıkan kıvrık dal ve yapraklar almıştır.

Mezar kütlelerinden birisinde (L.1) talik, diğerinde (L.2) celi sülüs yazı kullanılmıştır. Üstten iri bir rozetle taçlanan şahide (L.1), kitabe metninden anlaşıldığına göre bayana aittir. Diğerinin başucu taşı mevcut olmadığından kim için yapıldığı belirlenememiştir. Kitabe kayıtlarında sanatçı adı bulunmamaktadır.

Mustafa Paşa Camii Haziresi'ndeki plaka görünüşünde gövdeye sahip şahidelerden iki tanesi (Ş.1, Ş.2) kesik koni şeklindeki birer boyunla kavuk¹⁵ biçiminde tepeliğe bağlanır. Benzer tarzdaki şahideler, İstanbul Sokollu Türbesi Haziresi'nde¹⁶, İzmir Hacı Mahmud Camii Haziresi'nde¹⁷, İtalya'daki Trieste Osmanlı mezarlığı¹⁸ ile Bulgaristan'ın Niğbolu¹⁹ ve Rusçuk²⁰ şehirlerinde de görülmektedir.

Haziredeki şahidelerden birinde (Ş.4) silindirik gövdenin tepesi sivri kubbe gibidir ve gövde yüzeyinin büyük bir bölümü kitabe metnine ayrılmıştır. Aynı tarz mezar taşlarına Eyüp Sultan'da²¹, Eyüp Sultan Mehmet Vusuli Efendi

15 Kavuk çeşitleri ve bezemeleri hk. Bkz. R.E. Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1967 s.148-151; C.E. Arseven, *Sanat Ansiklopedisi, C.II*, İstanbul 1965, s.984; H. Çal, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*, İstanbul 2000, s.205-225, (209, 210, 213, 214).

16 Bkz., Ö. Barışta, *Eyüp Sultan'dan Bazı Çocuk Mezartaşları, I. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler*, (İstanbul, basım yılı yok), s.172-180 (178, Foto. 15, 16).

17 Bkz., N. Ülker, "Hacı-Mahmud Camii Haziresi Mezar Kitabeleri, XVIII ve XIX. Yüzyıl", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1988, s.11-42, (37, Resim 9, 10).

18 Trieste'deki, kavuk biçimi tepeliğe sahip şahide için bkz., V. Grassi, "Trieste'deki Osmanlı Mezarlığı", *Cimétieres Et Traditions Funéraires Dans Le Monde Islamique, İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri II*, Ankara 1996, 201-208 (204, Şekil 6, 7, 8; 205, 9. mezar- taşı IV).

19 Bulgaristan Niğbolu'daki karşılaştırma eseri hk. Bkz., M. Kiel, "Little-Known Ottoman Gravestone and From Some Provincial Centres in the Balkans Eğriboz/Calkis, Niğbolu/Nikopol and Rusçuk/Russe", *Cimétieres Et Traditions Funéraires Dans Le Monde Islamique, İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I*, Ankara 1996, s.319-322 (327, Foto. 7).

20 Rusçuk'daki şahide için bkz., Kiel, s.329, Resim 9.

21 Silindirik gövdeli benzer şahideler hk. bkz., S. Gülşen, "Eyüp'te Gömülü Sanatçı Mezarları", *Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler* (İstanbul, basım yılı yok), s.206-213 (s.208'de Şakir Ağa Kabri, s.210'da Bestekar Zekai Dede'nin kabri); A.S. Açıkgözoğlu, "Eyüp Sultan'da Ketebeli Mezar Taşları", *I. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler* (İstanbul, basım yılı yok), s.202-205 (Foto. 1, 3, 5, 9); ayrıca bkz., H. Subaşı, "Eyüp Sultan ve Civarındaki Mezartaş Kitabelerinin Hat San'atı ve Tarihi Açısından Önemi", *I. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler*, (İstanbul, basım yılı yok), s.181-197, (Foto. 20, 37, 43); A. C. Açıkgözoğlu, "İmzasız Bir Sami Efendi

Türbesi Haziresi'nde²², Eyüp Sultan Hazreti Halid Türbesi Haziresi'nde²³ ve Fatih Camii Haziresi'nde²⁴ rastlanmaktadır. Silindirik gövde formuna sahip bazı benzer şahidelere daha plastik işlenen "C-S" kıvrımlı dal ve yapraklar, kitabe metnini çepeçevre konturlamış²⁵ veya sadece üst bölüme²⁶ yerleştirilmiştir.

* Lahit biçimindeki mezarlardan birine (L.1) ait baş ve ayakucu şahidelerinin gövde plakası, yan kenarlara uçları dönük "C" biçiminde birer tepelikle taçlanmıştır. Bunlara benzer şahidelere, İstanbul Eyüp Sultan'daki Mehmet Vusuli Efendi Türbesi Haziresi²⁷ ve Hazreti Halid Türbesi Haziresi'nde²⁸ rastlanmaktadır.

Sonuç

Üsküp Mustafa Paşa Camii Haziresi'nde mevcut mezarlar, şahidelerindeki kitabe kayıtlarından anlaşıldığına göre 19. Yüzyıla aittir. Bu caminin inşa edildiği 1492 senesi ile 19. Yüzyıl arasındaki, yaklaşık üç asırlık hayli uzun sayılabilecek zaman dilimi itibariyle haziredeki mezarların miktarı veya kaybolmuş diyebileceğimiz başka şahideler şimdilik tespit edilememektedir. Günümüze ulaşan az sayıdaki mezar şahideleri ise bütün özellikleri dikkate alınarak değerlendirildiğinde, her hangi bir bakımdan buldukları yöreye özgü üslup farklılığı göstermemekte; buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilindeki çeşitli merkezlerde halen varlığı bilinen pek çok mezar-taşı ile benzerlikler taşımakta ve böylece Türk Sanatı'nın genel gelişim çizgisine paralel tarzda, ortaklaşa nitelikler yansıtmaktadır.

Mezar Taşı", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (8-10 Mayıs 1998)*, İstanbul 1998, s.324-327 (Resim 1, 7); V. Çetintaş, a.g.m, s.375 (Foto. 4); ayrıca bkz, S. Berk, "Eyüp Sultan Sınırları İçerisinde Hattat Mustafa Rakım'a Ait Mezartaşı Kitabeleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*, İstanbul 2000, s.242-249 (Resim 1, 2); İ. Pala, "Eyüp Sultan'da Ebussuud Haziresi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler (11-13 Mayıs 2001)*, İstanbul 2002, s.186-191 (s.187, Foto. 1); N. Eralp, "Dukakinzade Ahmet Paşa Haziresi ve Dukakinzadeler" *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (11-13 Mayıs 2001)*, İstanbul 2002, s.192-195, (s.193, Resim 1, 2); Z. C. Özsaymer, "Eyüp Hazirelerinde İki Kadın Hattat Habibe Hatun ve Habibe Hanım", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VII. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (9-11 Mayıs 2003)*, İstanbul 2003, s.178-181 (Resim 5, 11, 14, 15).

22 K. Biçici, "Eyüp Sultan Mehmet Vusuli Efendi Türbesi Haziresi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*, İstanbul 2000, s.490-501 (s.501, Res. 28).

23 Bkz., V. Çetintaş, "İstanbul Eyüp Sultan Hazreti Halid Türbesi Haziresi'nde Yer Alan Mezar Taşları Konulu Tezlerin Değerlendirilmesi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler (28-30 Mayıs 1999)*, İstanbul 2000, s.372-379 (Foto. 3).

24 Bkz., Derman, a.g.m., s.39, Resim 5.

25 Silindirik gövde üzerindeki kitabe metninin kıvrımlı dal ve yapraklarla çepeçevre kuşatıldığı şahideler hk. bkz., Subaşı, a.g.m., s.189, Resim 12.

26 Silindirik gövdeli şahidelerdeki kitabe metninin, üstteki kıvrımlı dal ve yapraklarla süslenildiği şahideler için bkz., Açıkgozlu, "İmzasız Bir Sami Efendi Mezar...", s.327, Resim 9.

27 Karşılaştırmız, Biçici, a.g.m, s.496'da Resim 15, 16, s.501'de Resim 27'de önden ikinci şahide.

28 Karşılaştırma için bkz, Çetintaş, a.g.m, s.375-Foto. 3, ortadaki şahide